

УДК 347.941

**Максим Гетманцев,**асистент кафедри правосуддя юридичного факультету  
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

## АНАЛІЗ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ ПРЯМИХ ТА ПОБІЧНИХ РЕЧОВИХ ДОКАЗІВ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

*Досліджується характер зв'язку доказу з обставинами, що підлягають установленню, який зумовлює наявність прямих і непрямих (побічних) доказів. Наголошується, що доказ може бути безпосередньо пов'язаний з обставинами, що встановлюються. Саме тому такий доказ прийнято називати прямим. За загальним правилом, прямий доказ має безпосередній зв'язок, що встановлює або спростовує наявність певної обставини. Докази, за допомогою яких не можна дійти однозначного висновку про наявність або відсутність будь-якого факту, називаються непрямыми. Наголошується, що для підтвердження обставини конкретної цивільної справи недостатньо посилатися лише на один непрямий доказ. Робиться висновок, що обґрунтований варіант співвідношення прямих та побічних доказів є найбільш оптимальним і має не тільки наукове, а й велике практичне значення, оскільки є зрозумілим і доступним для будь-якого фахівця правоохоронної сфери, досить зручним і ефективним у використанні.*

**Ключові слова:** речові докази, класифікація речових доказів, прямі речові докази, побічні речові докази, оцінка речових доказів, дослідження речових доказів.

Всебічне і неупереджене вирішення цивільної справи по суті є одним з головних завдань цивільного судочинства, реалізація якого неможлива без обґрунтованості висновків, яких дійшов суд у ході розгляду конкретної справи. Вирішальним у цьому питанні є правильне розмежування та оптимальне використання різноманітних доказів у процесі ухвалення судового рішення. Адже, залежно від того, який вид доказів навела сторона на підтвердження своїх слів та для заперечення міркувань сторони з протилежними інтересами, безпосередньо залежить не лише зміст схвалюваних судом актів, а й кінцеве рішення по суті. Дійсно, за допомогою речових доказів встановлюється наявність або відсутність обставин, які обґрунтовують вимоги чи заперечення сторін або інші обставини, які мають значення для справи, тільки в передбачених законодавством процесуальних формах, тобто у визначеному законом порядку.

Поряд із цим, однією з найбільш гострих проблем сучасного цивільного судочинства залишається структура системи джерел доказів та детальний аналіз конкретних підвидів різних видів доказів,

зокрема прямих і побічних речових доказів. Закріплений у законодавстві підхід до визначення окремих видів доказів не відповідає вимогам ефективного регулювання суспільних відносин у сфері цивільного процесу. Наразі законодавцем не повною мірою враховано ті глибокі зміни у соціальному житті суспільства, які пов'язані з науково-технічним прогресом.

Все наведене в сукупності лише посилює нагальну актуальність дослідження питань окремих підвидів речових доказів, оскільки їх правильне виокремлення та розмежування суттєво вдосконалив процедуру відправлення правосуддя в цивільних справах на практиці.

До дослідження окресленої проблеми в різні часи підходили дослідники різних теоретичних та процесуальних наук, такі як М. Г. Авдюков, С. С. Алексєєв, С. С. Бичкова, Ю. В. Білоусов, А. Т. Боннер, С. В. Васильєв, Є. В. Васьковський, А. П. Вершинін, А. А. Власов, В. П. Воложанін, О. В. Гетманцев, Р. Є. Гукасян, М. А. Гурвіч, А. Г. Давтян, О. С. Захарова, О. В. Іванов, А. Ф. Клейнман, А. Г. Коваленко, В. В. Комаров, В. А. Кройтор, С. В. Курильов, Л. Ф. Лісницька,

Д. Д. Луспенник, Б. Т. Матюшін, С. М. Михайлов, В. В. Молчанов, С. В. Нікітін, Ю. К. Осипов, В. К. Пучинський, І. В. Решетнікова, Т. В. Сахнова, В. І. Тертишников, М. К. Треушников, Ф. Н. Фаткуллін, С. Я. Фурса, Т. В. Цюра, С. І. Чернооченко, Д. М. Чечот, Н. О. Чечіна, С. С. Шакарян, В. М. Шерстюк, М. Й. Штефан, В. Н. Щеглов, К. С. Юдельсон, В. В. Ярков.

Зазначимо, що більшість наукових праць, тією чи іншою мірою присвячені проблемі речових доказів, були написані досить давно і не враховують останніх змін цивільного процесуального законодавства, судової практики останнього десятиліття. Без уваги досі залишається теоретична база, створена іноземними процесуалістами. Водночас, їхні наукові розробки здебільшого були присвячені аналізу загального поняття судових доказів, без зосередження окремої уваги на конкретній, деталізованій класифікації саме речових доказів.

Метою цього наукового дослідження виступає детальний аналіз поняття та співвідношення прямих і побічних доказів у цивільному судочинстві. Тому серед завдань нашої праці вважаємо за доцільне окремо виділити наступні: проаналізувати зміст та сутність поняття прямих та побічних речових доказів, а також дослідити взаємозв'язок та співвідношення цих видів речових доказів у процесі відправлення правосуддя у конкретній цивільній справі.

Значення наукової класифікації в теорії доказів полягає в тому, що вона сприяє систематизації нагромаджених знань, забезпечує правильне використання понять і термінів, повне та всебічне дослідження об'єкта, а також усуває двозначність чи неоднозначність наукової мови. Адже ще К. С. Юдельсон зазначав, що класифікація доказів має не тільки пізнавальне, а й досить суттєве практичне значення, оскільки зводить їх в певні групи, вказує на обсяг засобів і способів доказування, якими володіє суд, виявляє особливості окремих видів доказів, врахувати які важливо в процесі збирання, дослідження та оцінки [1]. Не менш дискусійною у теорії цивільного процесуального права проблемою є систематизація і класифікація доказів, тобто приведення їх у порядок, зумовлений правильним,

планомірним розташуванням та взаємним зв'язком, розподіл на групи за спеціальними ознаками і властивостями. Тому надзвичайно прискіпливої уваги проблема класифікації доказів дістала і у працях дослідників інших галузей права (в теорії права [2; 3], в господарському процесуальному праві [4], у кримінальному судочинстві [5; 6; 7], в адміністративному процесі [8] тощо).

Так, в теорії права ще в 60-х роках минулого століття видатний науковець А. І. Трусов пропонував здійснювати наукову класифікацію речових доказів за трьома підставами: за характером зв'язку доказів з обставинами справи (зміст), джерелом формування, процесом формування доказу [9]. В наш час продовжує його міркування Р. С. Белкін, який зазначає, що прямий доказ має безпосередній, однозначний зв'язок, що встановлює або спростовує наявність певної обставини [10].

У господарському судочинстві Л. М. Ніколенко стверджує, що саме характер зв'язку доказу з обставинами, що підлягають установленню, зумовлює наявність прямих і непрямих (побічних) доказів [11].

В адміністративному процесі В. К. Колпаков та В. В. Гордєєв наполягають, що може бути доказ, безпосередньо пов'язаний з обставинами, що встановлюються. Такий доказ прийнято називати прямим [12].

У кримінальному судочинстві вчені-процесуалісти також характеризують непрямі докази як такі, за допомогою яких не можна дійти однозначного висновку про наявність або відсутність будь-якого факту, називаються непрямыми. Для підтвердження обставини недостатньо посилатися лише на один непрямий доказ [13].

І у цивільному процесуальному праві науковці одностайні у розмежуванні прямих та побічних доказів. Наприклад, Ю. К. Осипов наполягає, що для підтвердження обставини недостатньо посилатися лише на один непрямий доказ [14].

Зазвичай, поділ доказів здійснюється за певною ознакою, істотною для складових його видів, що дозволяє виявити між ними відмінності та схожості, поглибити процес пізнання, дозволяє системно підійти до явищ, що вивчаються.

Таке багатопланове значення класифікації доказів свідчить про те, що провести поділ доказів за однією ознакою чи властивістю неможливо. Саме тому класифікація доказів у цивільному судочинстві має досить розгалужену систему.

Зважаючи на обсяги та мету цього наукового дослідження вважаємо за доцільне зосередити свою увагу на співвідношенні двох різновидів речових доказів у цивільному процесі — прямих та побічних.

Вперше розподіл доказів (зокрема речових) за характером зв'язку їх змісту із фактом, що потребує доказування, на прямі та побічні була здійснена вченими-юристами ще в XIX ст. Тому такий розподіл доказів є найбільш традиційним у теорії доказів [15]. Відомий науковець Ієремія Бентам прямими називав докази, які «просто і прямо» вказують на головний факт, а побічними доказами є ті, які «застосовуються безпосередньо щодо головного факту і призводять до висновку, що цей факт існує» [16].

Відома така класифікація і у цивільному процесуальному праві різних зарубіжних держав. Так, за словами А. Г. Давтяна, у доказовому праві Німеччини за способом подання речові докази поділяються на прямі та побічні [17]. У доказовому праві Англії і США, як стверджує В. К. Пучинський, судові докази також розподіляються на прямі й непрямі [18]. Процесуальне право Російської Федерації також широко використовує поняття прямих та побічних (непрямих) доказів [19].

Характер зв'язку доказу з обставинами, що підлягають установленню, зумовлює наявність прямих і непрямих (побічних) доказів. Чимало дослідників права вважають, що доказ може бути безпосередньо пов'язаний з обставинами, що встановлюються. Саме тому такий доказ прийнято називати прямим. За правилом, прямий доказ має безпосередній зв'язок, що встановлює або спростовує наявність певної обставини. Докази, за допомогою яких не можна дійти однозначного висновку про наявність або відсутність будь-якого факту, називаються непрямими. Для підтвердження обставини недостатньо посилатися лише на один непрямий доказ [20].

Продовжує ці міркування Р. Є. Белкін, який справедливо вказує на таку

специфічну межу існування доказів, як «реальна можливість їх перевірки». Так, на думку автора, з якою ми не можемо погодитися, при оцінці побічного доказу суду потрібно брати до уваги, що при передачі відомостей, які мають значення для справи, від прямого до побічного доказу існує можливість спотворення таких відомостей, похідні докази вимагають особливо ретельної перевірки [21].

Як правило, вчені одностайні у визначенні термінів «прямий речовий доказ» та «побічний речовий доказ».

Так, прямі речові докази — це ті докази, які безпосередньо (прямо і однозначно) вказують на обставини (факти), що входять до предмета доказування [22]. Або прямими називаються ще докази, які мають з необхідним фактом однозначний зв'язок, який дозволяє зробити висновок про наявність цього факту.

Загальноправових проблем із розумінням та визначенням ролі та значення прямих доказів у науці цивільного процесуального права в силу їх однозначності та вірогідності, як правило, не виникає. Інакша ситуація складається з використанням у цивільному судочинстві непрямих, тобто побічних, доказів, які в результаті своєї, так би мовити, похідної природи об'єктивно створюють чимало теоретичних та практичних проблем у застосуванні цих доказів у конкретній цивільній справі.

Натомість побічними доказами є такі докази, які безпосередньо не вказують на факт (обставину), що входить до предмета доказування, а має з ним лише опосередкований, багатозначний зв'язок [23]. Ми погоджуємося з тими вченими, які зазначають, що багатозначність передбачає зв'язок доказів із необхідним фактом, але не виключає зв'язку цього доказу з іншим фактом. Відповідно, зі змісту побічного доказу може бути зроблено як мінімум два однаково вірогідних висновки про наявність або відсутність факту, що входить до предмета доказування у справі. Таким чином, ці докази дають підстави лише для припущення про існування факту, що досліджується [24; 25; 26; 27; 28; 29].

При цьому з особливостей побічних доказів слідує принципово важливий висновок: одного побічного доказу недостатньо

для доведення необхідного факту, оскільки якесь із можливих припущень, що впливає зі змісту цього доказу, є невірним. Відповідно, слід погодитися з російським вченим-процесуалістом В. В. Молчановим, що для достовірного висновку про наявність або відсутність факту необхідні не один, а декілька побічних доказів у сукупності. Звичайно, такий достовірний висновок можливий за умови, що достовірність кожного побічного доказу не викликає сумнівів, і ці докази не суперечать іншим доказам [30].

Таким чином, побічний доказ вказує на побічний факт, тому юридичного значення він набуває в органічному взаємозв'язку з іншими доказами. Це означає, що один побічний доказ не може розцінюватися як достатній доказовий матеріал для вирішення справи. Але було б неправильно стверджувати, що для прямих доказів вимога сукупності доказів є необов'язковою, що одного прямого доказу достатньо для вирішення справи по суті.

Дійсно, встановити обставини справи за допомогою непрямих доказів складніше, ніж при прямих доказах, однак непрямі докази не можна вважати другорядними, доказами другого сорту. Ці докази досить часто трапляються у процесі розгляду справ, і внаслідок правильного їх використання можна отримати достовірні висновки. Тому зв'язок побічних доказів між собою, як слушно зазначає А. І. Трусов, повинен бути таким, щоб усі вони були ланками одного ланцюга: при випаданні однієї ланки розпадається весь ланцюг, утрачає значення кожен побічний доказ окремо [31].

Водночас ми категорично не погоджуємось із сформульованою В. В. Молчановим тезою, відповідно до якої прямі докази наділені більшою здатністю підтвердити чи спростувати встановлювані факти у справі і тому вони є кращими, а побічні докази гіршими з точки зору досягнення мети доказування [32]. Вважаємо таке твердження не виправдано імперативним, як з точки зору процесуальної теорії, так і практики застосування норм цивільного процесуального права. Така постановка питання не є правомірною, адже принципи доказування диктують необхідність дослідження всіх доказів у сукупності, відповідно,

первинно прямі та побічні докази мають рівний доказовий статус і законом не надається перевага жодному з них. Тим більше, як наголошують В. К. Гордєєв, В. В. Колпаков, наявність прямих доказів не виключає можливості спростування їх змісту непрямыми доказами. Тому вимога всебічності дослідження всіх обставин справи може здійснюватися судом за наявності як прямих, так і непрямих доказів [33]. Тим більше, що за допомогою речових доказів встановлюється наявність або відсутність обставин, які обґрунтовують вимоги чи заперечення сторін або інші обставини, які мають значення для справи, тільки в передбачених законодавством процесуальних формах, тобто у визначеному законом порядку.

*Проведене нами дослідження дозволяє сформулювати такі висновки: прямі речові докази — це ті докази, які безпосередньо (прямо і однозначно) вказують на обставини (факти), що входять до предмета доказування, а також це ті докази, які мають з необхідним фактом однозначний зв'язок, який дозволяє зробити висновок про наявність цього факту.*

*Натомість зі змісту побічного доказу може бути зроблено як мінімум два однаково вірогідних висновки про наявність або відсутність факту, що входить до предмета доказування у справі. Крім цього, з особливостей побічних доказів слідує принципово важливий висновок: одного побічного доказу недостатньо для доведення необхідного факту, оскільки якесь із можливих припущень, що впливає зі змісту цього доказу, є невірним. Таким чином, ці докази дають підстави лише для припущення про існування факту, що досліджується.*

*На наше глибоке переконання, наведений варіант співвідношення прямих та побічних доказів є найбільш оптимальним і має не тільки наукове, а й велике практичне значення, оскільки є зрозумілим і доступним для будь-якого фахівця правоохоронної сфери, досить зручним і ефективним у використанні. Тим більше, що правильне визначення поняття доказів має принципове значення для вирішення багатьох цивільних процесуальних питань на практиці.*

## ПРИМІТКИ

1. Юдельсон К. С. Судебные доказательства и практика их использования в советском гражданском процессе / К. С. Юдельсон. — М., 1956.
2. Белкин Р. С. Теория доказывания / Р. С. Белкин. — М. : НОРМА, 1999. — С. 16—17.
3. Трусов А. И. Основы теории судебных доказательств / А. И. Трусов. — М. : Юрид. лит., 1960. — С. 65.
4. Ніколенко Л. М. Доказування в господарському судочинстві / Л. М. Ніколенко. — О. : Фенікс, 2007. — С. 137.
5. Арсеньев В. Д. Вопросы общей теории судебных доказательств в советском уголовном процессе / В. Д. Арсеньев. — М. : Мысль, 1964. — С. 121.
6. Кримінальний процес України : підручник / за ред. Ю. М. Грошевого та В. М. Хотенця. — Х., 2000. — С. 149.
7. Конюшенко Я. Поняття доказів у кримінально-процесуальному провадженні, їх зміст і класифікація / Я. Конюшенко // Право України. — 2010. — № 3. — С. 234.
8. Колпаков В. К. Докази і доказування в адміністративному судочинстві : монографія / В. К. Колпаков, В. В. Гордеев. — Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2009. — С. 14.
9. Трусов А. И. Зазнач. праця. — С. 52.
10. Белкин Р. С. Зазнач. праця.
11. Ніколенко Л. М. Зазнач. праця.
12. Колпаков В. К. Зазнач. праця.
13. Горский Г. Ф. Проблемы доказательств в советском уголовном процессе / Г. Ф. Горский, Л. Д. Королев, П. С. Элькинд. — Воронеж, 1978. — С. 131.
14. Осипов Ю. К. Использование косвенных доказательств в советском гражданском процессе / Ю. К. Осипов. — Свердловск, 1957. — Т. 5. — С. 210.
15. Молчанов В. В. Основы теории доказательств в гражданском процессуальном праве : учеб. пособ. / В. В. Молчанов. — М. : Зерцало-М, 2012. — С. 132.
16. Бентам И. О судебных доказательствах / И. Бентам. — К., 1876. — С. 156.
17. Гражданский процесс зарубежных стран : учеб. пособ. / под ред. докт. юрид. наук А. Г. Давтян. — М. : ТК Велби, Проспект, 2008. — С. 66.
18. Пучинский В. К. Английский гражданский процесс / В. К. Пучинский. — М., 1974. — С. 177—178.
19. Гражданский процесс Российской Федерации / под ред. А. А. Власова. — М. : Юрайт, 2003. — С. 184.
20. Арсеньев В. Д. Вопросы общей теории судебных доказательств в советском уголовном процессе / В. Д. Арсеньев. — М. : Мысль, 1964. — С. 121.
21. Белкин Р. С. Собрание, исследование и оценка доказательств / Р. С. Белкин. — М. : Наука, 1966. — С. 12.
22. Гражданский процесс Российской Федерации / под ред. А. А. Власова. — М. : Юрайт, 2003. — С. 185.
23. Курылев С. В. Объяснения сторон как доказательство в советском гражданском процессе / С. В. Курылев. — М. : Госюриздат, 1956. — С. 6.
24. Осипов Ю. К. Косвенные доказательства в советском гражданском процессе : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук / Ю. К. Осипов. — Свердловск, 1954. — С. 4—5.
25. Михайловская И. Б. Относимость доказательств в советском уголовном процессе. И. Б. Михайловская // Советское государство и право. — 1958. — № 12. — С. 120—122.
26. Любарская Г. Относимость судебных доказательств / Г. Любарская // Советская юстиция. — 1974. — № 19. — С. 18—19.
27. Хмыров А. А. Косвенные доказательства / А. А. Хмыров. — М., 1979. — С. 13.
28. Пучинский В. К. Понятие, значение и классификация судебных доказательств в российском процессуальном праве / В. К. Пучинский // Законодательство. — 2004. — С. 34.
29. Горелов М. В. Понятие косвенных доказательств в гражданском судопроизводстве / М. В. Горелов // Мировой судья. — 2007. — № 12. — С. 21.
30. Молчанов В. В. Основы теории доказательств в гражданском процессуальном праве : учеб. пособ. / В. В. Молчанов. — М. : Зерцало-М, 2012. — С. 133.

31. Трусов А. И. Основы теории судебных доказательств / А. И. Трусов. — М. : Юрид. лит., 1960. — С. 65.
32. Молчанов В. В. Зазнач. праця. — С. 133.
33. Колпаков В. К. Зазнач. праця. — С. 15.

**Гетманцев Максим. Анализ взаимосвязи прямых и косвенных вещественных доказательств в гражданском процессе Украины.**

*Исследуется характер взаимосвязи доказательства с обстоятельствами, которые подлежат констатации, которые обуславливают наличие прямых и косвенных (непрямых) доказательств. Отмечается, что доказательство может быть непосредственно связано с теми обстоятельствами, которые требуют доказывания. Именно поэтому такое доказательство следует называть прямым, поскольку оно пребывает в непосредственной связи с фактами, которые устанавливают либо отрицают наличие определенного обстоятельства. Доказательства, при помощи которых невозможно сделать однозначный вывод о наличии или отсутствии какого-либо факта, называются косвенными. Отмечается, что для подтверждения обстоятельств конкретного гражданского дела недостаточно ссылаться лишь на одно косвенное доказательство. Делается вывод о том, что обоснованный вариант соотношения прямых и косвенных доказательств является наиболее оптимальным и наделен не только научным, но и большим практическим значением, так как понятен и доступен для специалиста любого уровня правоохранительной сферы, достаточно удобен и эффективен в использовании.*

**Ключевые слова:** вещественные доказательства, классификация вещественных доказательств, прямые вещественные доказательства, косвенные вещественные доказательства, оценка вещественных доказательств, исследование вещественных доказательств.

**Getmantsev Maksym. The analysis of connection of direct and indirect evidences in civil process of Ukraine.**

*We investigate the relationship evidence of circumstances that be established, which leads to the direct and indirect (side) evidence. It is noted that the evidence may be directly related to the circumstances that are installed. That is why this is called a direct proof. As a general rule, direct evidence has a direct connection that establishes or refutes the existence of certain circumstances. The evidence by which you can not reach a definite conclusion about the presence or absence of any fact, called indirect. It is noted that to confirm the circumstances of a particular civil case not only refers to one indirect proof.*

*It is concluded that a reasonable option value of direct and circumstantial evidence is the best and has not only scientific, but also of great practical importance, because it is clear and accessible to any law enforcement professional, very convenient and efficient to use.*

**Key words:** the material evidences, the classification of material evidences, the direct material evidences, the indirect material evidences, the estimation of material evidences, research of material evidences.